

Тема 11

ПОЛІТИЧНИЙ КОНФЛІКТ

- 11.1. Суть і зміст політичного конфлікту
- 11.2. Типологія конфліктів у сфері політики
- 11.3. Протестні форми політичного конфлікту
- 11.4. Сучасні технології запобігання і вирішення політичних конфліктів

11.1. Суть і зміст політичного конфлікту

Особливе місце в класифікаційній низці соціальних конфліктів посідає політичний конфлікт. Головною його особливістю є те, що він зароджується і функціонує у специфічній сфері життєдіяльності людства – політичній. А як правильно зазначив французький письменник Гастон де Левіс Г. Левіс «У політиці, як і в любові, не буває мирних угод: бувають тільки перемир'я».

Сфера політики – це сфера не тільки постійної, але і підвищеної конфліктності порівняно з іншими сферами суспільного життя. Її джерело криється в самій природі політичних відносин як відносин влади, заснованих на пануванні одних і підпорядкуванні інших, на переважанні одних людей і їх інтересів над іншими, що загрожує зіткненнями і протиборством. Саме політична сфера життєдіяльності суспільства дала історії більшу кількість конфліктів із застосування збройного насильства.

Проблема політичного конфлікту була об'єктом вивчення філософів, політиків і соціологів усіх поколінь. Стародавні філософи, вивчаючи суспільство, намагалися визначити джерело його розвитку. Вони бачили джерело всього суцього в протилежностях, у їх взаємодії, в боротьбі протилежностей. Подібні думки висловлювали Анаксимандр, Сократ, Платон, Епікур і ін. *А Сміт* у роботі «Дослідження про природу і причини багатства народів» зробив висновок, що в основі конфлікту є поділ суспільства на класи й економічне суперництво, яке розглядалося ним як найважливіша рушійна сила суспільства. Важливе значення для дослідження конфліктів мало вчення *Г. Гегеля* про суперечності та боротьбу протилежностей, яке лягло надалі в основу теорії *К. Маркса* про передумови політичних конфліктів. Політичні розбіжності, за Марксом, обумовлені соціально-економічними структурами; суспільство поділяється на нерівноправні класи, і ця нерівність породжує глибокий антагонізм; своєю чергою, антагонізм є основою політичної боротьби; політична боротьба – це боротьба класів.

Як галузева наука політична конфліктологія з'явилася після завершення Другої світової війни і, пройшовши нелегкий шлях свого становлення, посіла одне з провідних місць серед політичних наук і наукових знань сучасності. Вчення про політичний конфлікт у зарубіжній науці розвивали *К. Боулдінг*, *М. Вебер*, *Л. Гумплович*, *Р. Дарендорф*, *Е. Дюркгейм*, *Л. Козер* і інші. Вивченням політичних конфліктів в Україні займаються *Л. Герасіна*, *М. Гетьманчук*, *В. Литвин*, *О. Маруховська*, *М. Пірен* та інші.

В Україні до кінця 80-х рр. переважала точка зору про безконфліктність функціонування радянського суспільства. Конфліктна ситуація за соціалізму допускалася лише на міжособистісному рівні, у сімейно-побутовій, трудовій і інших сферах, але у жодному випадку не у сфері внутрішньополітичних відносин. Водночас саме радянські філософи та соціологи зробили істотний методологічний внесок у становлення і розвиток політичної конфлік-

тології, проводячи дослідження суспільних суперечностей (головним чином на макрорівні) у межах соціальної філософії та соціології.

Виокремлення політичних конфліктів у особливий тип цілком обґрунтоване, оскільки політика – це специфічний світ, відмінний від інших сфер життя суспільства. Вона охоплює державні та суспільно-політичні об'єднання, механізми функціонування державної влади і відносини з її приводу, правові інститути, партійні системи, політичну культуру суспільства і багато іншого, пов'язаного з ухваленням і реалізацією політичних рішень. У суспільстві напевно чи знайдеться інший феномен, який можна було б порівняти з владою за її специфічною властивістю – постійно викликати суперечності та конфлікти. Влада – одвічне яблуко розбрату між людьми, соціальними групами і класами.

Боротьба за владу – найбільш безкомпромісна і жорстока. До неї залучаються й окремі особи, й маси народу. За словами французького політолога *М. Дюверже*, «політична теорія коливається між двома драматичними протилежними інтерпретаціями політики. Відповідно до однієї політика є конфліктом, боротьбою, в якій представники владних структур забезпечують собі контроль над суспільством і отримання благ. Відповідно до іншої точки зору політика є спробою наведення порядку і справедливості, забезпечення інтеграції всіх громадян у співтовариство». Отже, *політичний конфлікт* – це конфлікт із приводу розподілу владних повноважень, із приводу панування та управління.

У політичній теорії обґрунтування політичного конфлікту найбільше розповсюдження і визнання одержали *три моделі*: «ліберальна модель», «авторитарно-консервативна модель» і «соціалістична модель». Основна відмінність між ними полягає в тому, що «ліберальна модель», спираючись на демократичні параметри суспільства, в основному розкриває конфлікти між політичними партіями, рухами. Прихильники «авторитарно-консервативної мо-

делі» зосереджують свою увагу на конфліктних ситуаціях між правлячою елітою і масами, між елітою і контрелітою. «Соціалістична модель» (її ще називають моделлю класового протиборства) розкриває конфлікти між соціальними групами в класово-антагоністичному суспільстві.

Найважливішим елементом вивчення політичного конфлікту є визначення структури його змісту – досить складної системи взаємозв'язаних явищ соціально-політичного життя і діяльності учасників конфлікту, яка охоплює боротьбу:

- між групами за вплив у інститутах державної влади;
- за доступ до ухвалення загальнозначущих рішень;
- за участь у розпорядженні ресурсами;
- за пріоритетність своїх поглядів й ідей.

І теоретичний, і прикладний аналіз змісту політичного конфлікту починається з визначення його суб'єктів, під якими розуміють те або інше соціальне об'єднання або особу, які прагнуть за допомогою специфічної діяльності реалізувати свої, протилежні іншим соціально-політичним силам, інтереси з приводу політичної влади.

У політиці конфліктне протистояння суб'єктів часто набуває такої форми протилежності: *правляча влада – опозиція*. Виокремлення цього суб'єкта конфлікту пов'язане з його функціональним призначенням: критикою, боротьбою з офіційним урядовим курсом і пропозицією альтернативних проєктів. Кінцева мета опозиції – зайняти домінуючі позиції в системі державної влади.

Предмет політичного конфлікту обумовлений політичною сферою суспільства, тобто владою і владними відносинами і формує те, з приводу чого відбувається зіткнення політичних сил. Основними предметами політичних конфліктів, відомих із політичної історії, є:

- державна влада (її структуральний і функціональний аспекти);
- політичний режим;
- суспільно-політичне об'єднання;
- конкретна особа керівника (як правило, державного);

- класове панування (диктатура);
- національні відносини;
- територія (її державно-адміністративний статус);
- ресурси і контроль над ними та ін.

Проте, як показує практика, наявність суб'єктів суспільно-політичного життя і предмета протидії між ними ще не означає наявність конфліктної ситуації. Вона виникає, по-перше, з появою і розвитком соціальної (політичної) суперечності, а по-друге, з усвідомленням суб'єктами наявності цієї суперечності та необхідності її вирішення. Отже, наступним елементом змісту політичного конфлікту є *наявність усвідомленої суб'єктами конфлікту об'єктивної або уявної суперечності*, що призводить до конфлікту.

Наступним елементом його змісту є *інтереси суб'єктів*. Фактично саме вони є причиною дій суб'єктів, що визначають їх соціально-політичну поведінку. У такому разі *політичний інтерес* – вибіркове ставлення суб'єкта конфлікту до певних політичних явищ, подій, процесів, політичної діяльності, засноване на його світоглядних принципах, переконаннях, установах. Це та внутрішньо усвідомлена рушійна сила політичної поведінки, яка спонукає суб'єкт до зіткнення з протиборчою стороною і до конкретних дій із досягнення поставленої мети.

Ще одним елементом змісту політичного конфлікту є *цілі* суб'єктів конфлікту – бачення суб'єктом предмета конфлікту післяконфліктних дій. Цілі є своєрідною сполучною ланкою між усіма елементами змісту конфлікту. Визначення існуючих суперечностей, інтересів і цілей – це свого роду *«теоретичні основи конфлікту»*, рефлексія конфліктуючих сторін. Під час переходу від рефлексії соціально-політичної дійсності до конфронтаційної діяльності обов'язково постає вирішальна для визначення характеру і результату цієї діяльності проблема співвідношення цілей суб'єктів конфлікту з вживаними засобами і методами.

У світовій політичній літературі *засоби* – конкретні чинники впливу суб'єктів політики на її об'єкти: пропагандистські компанії, страйки, озброєні дії, електоральна боро-

тьба та ін. *Методи* політики характеризують за способами впливу засобів на протилежну сторону. Насамперед до них належать *насильницький* і *ненасильницький методи*.

Політичний конфлікт у суспільстві виконує і негативні, і позитивні *функції*. Одна з основних *негативних функцій* політичного конфлікту полягає в тому, що під час розгортання і загострення боротьби між політичними силами за владу він може різко ослабити політичну систему. За несприятливих для політичної системи внутрішніх і зовнішніх умов політичний конфлікт здатний призвести до її руйнування. Крім того, в разі різкого ослаблення інститутів влади і поглиблення соціально-економічної кризи, посиленому протистоянням політичних сил, до влади може «прорватися» екстремістське угруповання, здатне своїми активними діями повернути назад цивілізаційно-культурний розвиток суспільства та його народу.

Водночас, як показує практика, у співвідношенні негативних і позитивних функцій сучасного політичного конфлікту переважають *позитивні* функції. Так, визрілий у надрах політичної системи конфлікт сигналізує суспільству, владним структурам про виниклі суперечності та конфліктну розбіжність позицій певних індивідів і їхніх груп, стимулює до дій, здатних подолати виниклі розбіжності в політичному процесі та взяти ситуацію під контроль. У результаті створюються передумови для управлінського регулювання виниклих у суспільстві політичних розбіжностей. Окрім того, розгортання політичного конфлікту дозволяє чіткіше визначити позиції конкуруючих політичних сил. Однак найважливішою конструктивною функцією політичного конфлікту є його здатність бути каталізатором назрілих соціально-політичних змін.

Отже, зміст політичного конфлікту формують специфічні політичні відносини двох і більше сторін, що виявляються в у зіткненнях задля втілення в життя цілей, спрямованих на реалізацію корінних політичних інтересів суб'єктів і вирішення існуючої соціально-політичної суперечності.

11.2. Типологія конфліктів у сфері політики

З метою створення системної картини структури політичного конфлікту, передумов його виникнення, функціонування та розвитку, проводять впорядкування політичних конфліктів із використання різних критеріїв типологізації. У найзагальнішому вигляді політичні конфлікти можна поділити на внутрішньополітичні та зовнішньополітичні.

Внутрішньополітичні конфлікти виникають і протікають усередині суспільства, державної та політичної системи, політичної партії та ін. Вони обумовлені різними інтересами суб'єктів із питань політичної влади і поділяються на:

– *конфлікти між класами, соціальними шарами і групами* (ці конфлікти часто мають характер міжкласової боротьби, яка за формами досить різноманітна: від боротьби під час виборчих кампаній до громадянської війни);

– *конфлікти між політичними партіями або між фракціями всередині партії* (у процесі протиборства різних партій форми боротьби, як правило, не виходять за рамки конституційних норм, хоча й набувають іноді драматичного характеру);

– *конфлікти між основними гілками влади* (принцип розподілу влади закладає потенційну можливість колізій між законодавчою, виконавчою і судовою владою);

– *конфлікти всередині інститутів влади* (у країнах, де кабінет міністрів формується за участю парламенту і на коаліційній основі, часто виникають *урядові кризи*, бо формування уряду на багатопартійній основі створює велику ймовірність появи розбіжностей);

– *конфлікти на міжособистісному рівні* (між окремими політичними діячами).

Зовнішньополітичні (міжнародні) конфлікти класифікують за певними критеріями, серед яких найголовнішими є:

– *соціально-політична природа і зміст конфлікту*, економічний, соціальний і політичний устрій держав-

учасників конфлікту, співвідношення і розстановка внутрішніх політичних сил, цілі сторін у конфлікті;

– зовнішні *умови виникнення і розвитку конфлікту*, міжнародно-політична обстановка, існуюча система міжнародних політичних зв'язків, союзів, зобов'язань держав-учасників, їх суперечностей, ефективність механізмів реалізації економічної і політичної підтримки з боку союзників і ін.;

– економічний і військовий *потенціал учасників*, ресурси, фінанси, транспорт, моральний стан населення, мобілізаційні можливості суспільства: здатність, масштаби і тривалість конфлікту і т. д.

Зовнішньополітичні конфлікти мають *особливості*. Основними суб'єктами зовнішньополітичного конфлікту є суверенні держави, їх союзи і коаліції; владні відносини на відміну від внутрішньополітичного життя на міжнародній арені не є основоположними, отже, категорія «політична влада» під час визначення змісту міжнародного конфлікту не є основною. *Міжнародний конфлікт* є продовженням зовнішньої і внутрішньої політики, яку держава-учасник конфлікту проводила напередодні виникнення конфліктної ситуації. В умовах сучасного світового розвитку навіть локальний (регіональний) конфлікт впливає на життя всієї світової спільноти і загрожує перерости у світову пожежу. Із появою і розвитком зброї масового ураження міжнародний конфлікт несе реальну небезпеку масової загибелі людей не тільки в країнах-учасницях, але й у всьому світі.

Загалом зовнішньополітичні (міжнародні) конфлікти можна поділити на такі основні *типи*:

– конфлікти між *соціально-політичними системами* (між окремими країнами і системами держав);

– *міжнародні конфлікти*, породжені спробами подати боротьбу народу (народів) за свою незалежність;

– *міждержавні конфлікти*, які, своєю чергою, можуть бути територіальними, дипломатичними, митними, фінансовими та ін.

Аналізуючи тип зовнішньополітичного конфлікту, слід ураховувати, що великий спектр об'єктивних причин і всіляких об'єктивних і суб'єктивних умов, супроводжуючих міжнародний конфлікт, настільки великий, що практично неможливо віднести його в «чистому вигляді» до того або іншого типу. Узагальнюючим критерієм можна, вочевидь, вважати соціально-економічні відносини між суб'єктами, властиві практично будь-якому зовнішньополітичному конфлікту; взаємозв'язок внутрішньо- і зовнішньополітичних конфліктів і їх взаємовплив.

Однак для політичної конфліктології найцікавішими є ті політичні конфлікти, які зачіпають саму основу політичної системи. Для розгляду такого виду конфліктів у політичній науці вживають поняття *політична криза*. *Політична криза* – це стан політичної системи суспільства, який проявляється у поглибленні та загостренні наявних конфліктів, у різкому посиленні політичної напруженості.

Визначають зовнішньополітичні кризи, обумовлені міжнародними суперечностями і конфліктами, і внутрішньополітичні кризи, серед яких у політичній науці виокремлюють такі:

– *урядова криза* – виражається у втраті урядом авторитету, в невиконанні його розпоряджень виконавчими органами;

– *парламентська криза* – це зміна співвідношення сил в органах законодавчої влади, коли рішення парламенту не збігаються з волею більшості громадян країни;

– *конституційна криза* пов'язана з фактичним припиненням дії Основного Закону країни (колишня конституція втрачає легітимність, тобто правомочність, і потрібен їй якісний перегляд).

Найнебезпечнішою для політичної системи є *соціально-політична (загальнонаціональна) криза*, яка може охоплювати (майже завжди) і три попередніх, демонструючи кризу влади. Ця криза зачіпає сам фундамент суспільної будівлі та впритул підводить до зміни влади. Вона може стати початком і революції, і контрреволюції,

і серії крупних реформ. Вирішення кризи залежить від ступеня її зрілості, від співвідношення соціально-політичних сил.

Отже, політичні конфлікти і кризи – драматичні моменти в долі держави, проте їхня роль у суспільному розвитку амбівалентна: вони дезорганізують, дестабілізують ситуацію, але одночасно слугують початком нового етапу розвитку (за умови їхнього щасливого вирішення).

Політичні конфлікти часто супроводжуються яскраво вираженою протестною поведінкою.

11.3. Протестні форми політичного конфлікту

У 90-х роках ХХ-го і на початку ХХІ століття значно поширились протестні форми конфліктної поведінки. На акції громадської непокори у багатьох країнах світу незалежно від рівня їхнього розвитку виходили представники різних соціальних верств населення.

За ступенем організованості масові протести можуть бути *слабо організованими* (паніка, погроми) або достатньо підготовленими і *високоорганізованими* (демонстрації, революції, війни). Це залежить від того, чи усвідомлюють ситуацію як конфліктну, чи є організатори і лідери, здатні очолити протести та ін.

До **форм масової поведінки** належать масова істерія, чутки, плітки, паніка, погром, лінч, бунт. Розглянемо їх детальніше. *Масова істерія* – стан загальної нервозності, підвищеної збудливості та страху, викликаний необґрунтованими чутками. Прикладами масової істерії є середньовічне «полювання на відьом», післявоєнна «холодна війна», процеси над «ворогами народу» в епоху сталінізму, нагнітання засобами масової інформації загрози «третьої світової війни» у 60–70 роках, масова нетерпимість до представників іншої національності.

Розповсюдження чуток – форма масової поведінки, яка виникає в ситуаціях дефіциту, нестачі інформації або в

разі, коли аудиторія радіо, телебачення і друку не вірить офіційній інформації. Аудиторією сприймання чуток є сукупність людей, які пасивно сприймають їх або активно поширюють. Згідно з гіпотезою американського соціального психолога Т. Шибутані чутки як колективна дія сформовані на чіткому розподілі ролей. Перші виконують роль «посильного» і лише поширюють слух. Другі грають роль «інтерпретатора», додаючи до новини власні міркування. Треті опиняються в ситуації або «скептиків», що сумніваються в достовірності чуток, або «прихильників», які гаряче відстоюють їх. Дехто бере на себе роль «ухвалювача рішення», готового діяти відповідно до чутки. Більшість грає роль простих глядачів, або аудиторії. Новини про зловмисників, що крадуть дітей, про майбутнє підвищення цін – це чутки. Вони ґрунтуються на підсвідомому страхі. Різновидом чуток є *плітки*. Новини про те, скільки суконь у першої леді держави, скільки квартир і машин у керівників – це плітки. Вони ґрунтуються на цікавості і можуть бути використані для підбурювання населення.

Паніка – форма масової поведінки, за якої люди в умовах загрози їхній безпеці проявляють неадекватні дії, нескоординовані реакції, часто травмуючи себе й оточуючих. Паніка трапляється в екстремальних умовах: при корабельних аваріях, пожежах, землетрусах, повенях або на початку війни. У подібних ситуаціях діють сили, непідвладні людині, тому звичайні засоби подолання кризи можуть бути марними. Коли індивід переконується, що всі відомі та доступні йому засоби не спрацьовують, він втрачає самовладання. З'являється страх, який паралізує мислення та волю. Він посилюється, коли людина помічає, що й інші люди охоплені тими ж емоціями і станами. Виникає ланцюгова реакція панічних дій. Такі психічні стани спостерігались серед населення Запоріжжя та Дніпропетровська під час та після вибухів, що пролунали на вулицях цих міст у 2011 та 2012 роках. Перелякані люди постійно обговорювали тему терористів, не випускали на вулиці своїх рідних і близьких.

Масова істерія в окремих випадках виливається в паніку, а в деяких – у погроми. *Погром* – колективний акт насильства, вчинений неконтрольованим і емоційно збудженим натовпом проти власності або особи. Погром часто приймає форму виступу окремих осіб проти певної групи населення (за національною, релігійною або іншою ознакою), що супроводжується грабежами і вбивствами. До революції в Росії було декілька єврейських погромів. У перші дні Жовтневої революції прокотилася хвиля «винних» погромів. Погром – спонтанний «короткочасний» сплеск насильства, що підігривається не ідеалами, а пристрастями. У багатьох країнах Європи футбольні фанати влаштовують погроми після чергових матчів. Найвідомішим прикладом погрому є так звані лінчі – самосуди, що влаштовуються натовпом білих над неграми, які провинилися.

Бунт – збірне поняття, що позначає низку стихійних форм колективного протесту: заколот, хвилювання, смута, повстання. Причиною їх виникнення слугує масове невдоволення чим-небудь (знуцанням, незадовільними умовами праці й життя) або ким-небудь (найчастіше керівництвом). Бунт може стосуватися як соціальної організації (бунт на кораблі), так і реальної групи (бунт селян). Емоційний стан «невдоволення» переходить спочатку в стихійну форму (обурення), а потім в організовану дію (погроми, підпали, руйнування в'язниць, захоплення адміністративних будівель). Бунт означає непокору офіційній владі. Студентські бунти в Росії напередодні Жовтневої революції, в сучасній Європі (знаменита весна 1968 р., страйки студентів Франції у 2012 р.) і Америці (проти війни у В'єтнамі), в Україні через відмову інтеграції України в ЄС. Відомі бунти на кораблях, в армійських гарнізонах, негритянських гетто.

Слід розрізняти форми активної та пасивної незгоди. Якщо *опір* – це пасивний спосіб виразу громадянами своєї незгоди, то протест є активною формою захисту ними своїх інтересів від посягання ззовні. Серед *форм організованого протесту* визначають:

- відкритий пасивний протест (невиконання наказів, непокора, невихід на роботу);
- прихований пасивний протест (підбурювання до опору, змова, розклеювання листівок, робота з небажанням);
- відкритий активний протест (мітинги, демонстрації, страйки);
- прихований активний протест і опір (терористична боротьба, створення політичної нелегальної партії, підготовка військового перевороту).

Перші дві форми протесту застосовуються дедалі рідше через неможливість швидкого успіху в політичній протидії. Останнім часом організаторами протестних акцій дедалі частіше використовується відкритий активний протест у формі демонстрацій, мітингів, страйків.

Демонстрація – тимчасовий і добре організований колективний виступ на захист певних цілей або на знак протесту проти чогось. Вона вимагає попереднього планування і підготовки: реклами в газетах, офіційного вирішення влади, виготовлення гасел, розподіл ролей, вибір маршруту руху і виступаючих. Демонстрації здатні внести незворотні зміни в суспільстві. Масові демонстрації в Росії, організовані лівими силами, призвели до двох революцій – Лютневої і Жовтневої 1917 року. Перебудова середини 80-х років викликала хвилю демонстрацій у різних містах СРСР. Хоча в них брало участь менше 1% населення, демонстрації лівих сил (одноразова участь від 200 до 700 тис. чол.) виявилися дуже ефективними: розпалася радянська держава, з історичної сцени пішла КПРС, соціалістичний лад змінився капіталістичним, розпалася міжнародна соціалістична система. Демонстрації та мітинги у формі «вiче» широко застосовувалися і під час Євромайдану в Україні.

Найбільш організованою і масовою формою поведінки великих груп є *соціальні рухи*, які об'єднують велику кількість людей, мобілізованих для захисту соціальних змін або опору їм. Соціальні рухи існують багато років і навіть десятиліть. Рух за відміну рабства негрів (аболіціонізм) в США почався в кінці XVIII століття, а завершився наприкінці

XX століття. За цей час змінювалися учасники, проміжні цілі, тактика і методи боротьби. Деякі рухи за громадянські права і фемінізм мають безліч робочих груп у різних кінцях світу (наприклад, Femen). Багато політичних партій починали свою історію як суспільні рухи (Народний рух України).

Більшість людей симпатизують і підтримують програму певного руху, не беручи в них участь безпосередньо. Формальні організації, наприклад Фонд миру, втілюють абстрактні цілі й ідеали руху в практику конкретних дій: організацію велопробігів, збору підписів, мітингів і маніфестацій, фінансування, презентацій, реклами в пресі.

Відповідно до мети соціальні рухи поділяються на чотири типи:

– *реформаторські рухи* виступають за поступову та прогресивну зміну існуючої системи;

– *регресивні рухи* виступають за повернення (часткове або повне) до старих порядків;

– *утопічні рухи* виступають за побудову для групи дійсних послідовників ідеального суспільства (середньовічні комуні, рух зелених);

– *революційні рухи* прагнуть докорінної зміни існуючого ладу, його цінностей і інститутів.

Останнім часом найбільш яскравими прикладами соціальних рухів є так звані «кольорові революції», проведені із застосуванням «ненасильницьких технологій». *Кольорові революції* – це високотехнологічний продукт епохи глобалізації, який став можливим тільки після досягнення людським співтовариством певного рівня розвитку в усіх сферах життєдіяльності (науці, економіці, засобах зв'язку і комунікації та ін.). Вони проходять під антикорупційними і радикально-демократичними гаслами. Ключовими є ідеї народного суверенітету, за яких народ (громадяни, що свідомо вийшли на вулицю) протиставляється маніпульованій режимом масі. Будучи «комплексом процесів, що імітують соціально-політичну революцію», кольорові революції є їх симуляцією. Існують основні відмінності між класичними революціями й їх «підробками».

По-перше, сутність класичних революцій XIX–XX століть у їхньому традиційному розумінні полягає в особливій ідеї, новій ідеологічній доктрині, яка формує вищі цінності і верховний сенс існування людини, в новому історичному проекті, практична реалізація якого і є революція, революційний процес. Із цього погляду «кольорові революції» не мають значних і нових ідей для країн, в яких вони реалізуються.

По-друге, особливістю кольорової революції є відсутність умов, принципово важливих для «класичної» революції, передусім революційної ситуації. Тобто справжню революцію неможливо спроектувати штучно, коли народ до неї не готовий. Можна призвести бунт, переворот або навіть імітацію революції, а по-справжньому еволюційна революція відбувається тільки тоді, коли сформувалася революційна ситуація.

Третя особливість «кольорових революцій» полягає в тому, що вони не обирають найважливішу для класичних революцій мету – зміни політичного ладу і форм власності, тобто всієї соціальної системи. Вони «заточені» лише під зміну політичних режимів. Практика показала, що ключовим чинником невдачі та провалу «кольорової революції» є наявність рішучого глави держави, який присікає будь-які незаконні та провокаційні акції «кольорових» революціонерів, навіть і порівняно масові.

Інакше кажучи, розвиток «кольорового» революційного процесу відбувається в умовах «ненасильницького» перехоплення влади в уряді, який не здатний нею скористатися або зупиняється перед вживанням легітимного, але водночас порівняно масового насильства (розгін несанкціонованих мітингів, протестних демонстрацій та ін.). Сила законної влади загалом і національного лідера, зокрема, полягає також в наявності вірних і відданих силових структур, яких не можна ні залякати, ні підкупити. Ще більш значущим у цій ситуації є виняткова впевненість у своїй правоті, законності та легітимності.

Така революція пропонує свого лідера – прапороносця протесту. Із цією метою має відбутися зміцнення блоку всіх опозиційних партій. У результаті з'являється постать лідера, не заплямованого ні співпрацею з колишнім режимом, ні відкритою (це особливо важливо) співпрацею з зовнішнім впливом, через що правлячий режим стикається з єдиним фронтом опозиції, який дуже складно розколоти. Якщо ж об'єднання опозиції не відбувається, то «революція» загасає і поступово переходить у стадію протестів маргінальних сил.

По-четверте, характер дій «кольорових» революціонерів є експресивним і блискавичним. Завдяки інтенсивному застосуванню фінансових ресурсів та інформаційних технологій термін підготовки повалення режиму вдається зменшити до півтора-двох років. Етапи підриву режиму, втягування країни в гонку озброєнь або вимотування противника економічно проходять у гранично пришвидшеному режимі з застосуванням нових можливостей постіндустріального та інформаційного суспільства: мережевих структур, нейропрограмування, маніпуляції масовою свідомістю за допомогою світових ЗМІ.

До *п'ятої* характеристики «кольорових революцій» належать створення з використанням технологій мережевого маркетингу та рекламного менеджменту безлідерських масових партій, що охоплюють значну кількість протестного електорату всіх спектрів, мотивованих простою цікавістю або бажанням «вирватися» з нудної повсякденності, дотримуючись принципу «щоб було, що згадати». Відсутність єдиного керівництва дозволяє цим рухам набути високого ступеню невразливості, зібрати під одним прапором необ'єднуване будь-яким іншим способом число прихильників. Ця *партія-голем* може бути розбуджена в момент «Х» за появи необхідності вивести народ на вулиці для проведення масових акцій громадянської непокори, а після досягнення цілей перевороту повністю ліквідована за допомогою вбудованого механізму самознищення, щоб не перетворити її на реального політичного гравця. Меха-

нізм самознищення ховається в ганебній і прихованій до перемоги перевороту таємниці їх виникнення та фінансування, а також у виключній широті спектра учасників, які можуть примиритися лише до моменту перемоги над не-нависним диктатором, а ось «світле майбутнє» уявляють зовсім по-різному. Такими були руху «Відсіч» (Сербія), «Сксела», «Бекум» (Вірменія), «Кмара» (Грузія), «Рух 6 квітня» (Єгипет) і інші.

Шоста відмінність «кольорових» революцій від класичних полягає в тому, що так званий момент «Х» пов'язаний або з виборами, або з вимогами їх дострокового проведення. Вибори – це саме та подія, яка дозволяє опозиції вивести максимально можливу кількість невдоволених на вулицю. Причому підготовка до цього починається задовго до самих виборів і здійснюється, як правило, за двома сценаріями.

Перший – якщо вибори ще не оголошені, існуючий режим оголошується нелегітимним і диктаторським. Масові протести приводять або до проведення повторного голосування (Україна), або до віддачі частини парламентських місць, або до силового захоплення будівель органів влади натовпом (Югославія, Грузія, Киргизія) і втечі керівників держави з подальшим проведенням нових виборів. Протестувальники вимагають відставки керівництва країни, відбувається формування перехідного уряду й оголошення позачергових виборів (Туніс, Єгипет). Якщо ж режим, підтримуваний більшістю населення, не здається, то на авансцену виходять збройні бандформування, активно підтримувані за кордону (Лівія, Сирія). У всіх випадках опозиція приходить до влади.

Другий сценарій застосовується під час чергової передвиборної кампанії. У цьому випадку задовго до виборів «революціонери» заздалегідь звинувачують владу в фальсифікації її підсумків і заявляють про свою перемогу. Розвиток цього сценарію передбачає як мінімум два способи зміни режиму: мирний і порівняно мирний. Мирний – скасування Конституційним судом підсумків виборів і пере-

голосування (Україна, 2004 рік). Порівняно мирний – перехід поліцейських сил на сторону опозиції в ситуації, коли армія та інші силові структури займають нейтрально-вичікувальну позицію; далі йдуть захоплення і навіть підпал будівель парламенту або ЦВК і нарешті ізоляція або арешт колишніх керівників країни (Сербія, Грузія, Киргизія).

Сьомою особливістю «кольорових революцій» є абсолютна нова, на відміну від класичних революцій, роль зовнішніх сил. Вони не тільки фінансують організаторів революції впродовж декількох років до її здійснення (що, як відомо, відбувалося в Росії початку ХХ століття, а також у країнах Латинської Америки та Близького Сходу в 1960–1970-ті роки). Нова роль зовнішніх сил проявляється вже у відкритому і публічному задіюванні концепції «м'якої сили», що відбувається відкрито і публічно. Крім того, зовнішні гравці (США, країни НАТО, ЛАД, РФ) привласнюють і активно використовують статус верховного арбітра, що визначає легітимність режиму. Наприклад, оголошують легітимними дії опозиції, навіть якщо вони порушують закон; відповідно, дії влади зі свого захисту апіорі виявляються нелегітимними.

Проявляється і відкрите втручання у внутрішні справи країни – спочатку на економічному і політичному рівні, включаючи (якщо в тому виникає необхідність) і військові засоби. Зовнішня сторона бере на себе організацію переговорів влади та опозиції й участь у них не як нейтрального посередника, а на боці останньої. Застосовуючи і метод прямих ультиматумів чинної влади, зважаючи на залежність правлячої еліти від цих зовнішніх сил (вклади в банках, нерухомість за кордоном).

Зовнішні сили тісно співпрацюють, «підгодовують» частину старої еліти, яка раніше перебувала при владі, але потім, після відставки, перейшла в опозицію. Нарешті, зовнішні гравці чітко стежать за тим, щоб у разі перемоги «революціонерів» геополітична і гео економічна орієнтація склалася на користь тієї зовнішньої сили, яка фінансувала та легітимувала «кольорову революцію».

Автором ненасильницьких технологій, покладених в основу «кольорових революцій» є Джин Шарп. Його посібники «Від диктатури до демократії» та «198 методів ненасильницьких дій» стали інструкцією з повалення влади в низці країн і біблією для сучасних революціонерів. Революція в Бірмі на початку 1990-х, розпад СРСР, акції протесту в Таїланді, Тибеті, Сербії, Югославії, Єгипті, Сирії, на Близькому Сході, низка «кольорових революцій» на пострадянському просторі, – усі вони відбувалися з використанням технологій, розроблених Д. Шарпом.

Його метод виявився надзвичайно ефективним і став вельми неприємним сюрпризом для влади багатьох країн, схильних до тоталітаризму. За допомогою його методів були повалені режими, які здавалися непорушними, оскільки володіли потужною поліцією, органами держбезпеки, армією і майже безроздільно панували на політичному та партійному полі.

Суть рецептів Д. Шарпа зводиться до такого. У влади є поліція, секретні служби, кийки, водомети, автомати – кулемети та інший могутній арсенал силового придушення. Тому політичним опонентам не варто вибирати збройний заколот або партизанський рух, оскільки у цьому випадку протестувальники приречені на жорстоку поразку, а диктатура зміцниться ще більше. Була знайдена стратегія китайської військової тактики «заманити тигра з гори», яка передбачала завдання заманити противника на таке поле бою, де він буде вразливий. А «ахіллесова п'ята» влади, за Д. Шарпом, полягає в тому, що будь-який, навіть наймогутніший режим черпає свою силу з великої кількості обслуговуючих його інститутів і структур, тобто людей, які в них працюють. І якщо переконати цих людей відмовитися виконувати свої службові обов'язки, режим не зможе функціонувати і звалиться. Тобто основою успіху стратегії Д. Шарпа є організація тотального саботажу, який він ділить на політичний, економічний і соціальний.

Наріжним каменем його стратегії є демонстративно мирний характер протестів. І це не випадково, бо саме цей

чинник надає протестувальникам базу для перемоги, реалізуючи відразу декілька найважливіших завдань. *По-перше*, він переводить ситуацію з поля бою силового протистояння, вигідного для влади, на поле бою, де всі переваги на боці опозиції. Силкові структури влади прекрасно готові до репресій, арештів, силового розгону і навіть збройних зіткнень і здатні легко розправитися з протестуючими. Однак задіяний психологічний фактор: в очах широких мас населення повстанець із народу – герой, а особа, яка застосувала силу проти слабкого і беззахисного – негідник. Тому силовики, готові вступити в сутичку з найлютішим і озброєним до зубів ворогом, губляться, стикаючись із посмішками, пригощаннями та поцілунками дівчат-учасниць протесту. Вони не вміють реагувати в такій ситуації, відповідно, у них немає чіткої програми дій на цей випадок.

Другий фактор, який забезпечує мирна демонстрація – стрімке зростання прихильників протестуючих, що зумовлене декількома причинами. Насамперед тому, що в більшості людей є чіткий стереотип мислення «війна – погано, мир – добре». Відповідно, вже на цьому етапі на підсвідомому рівні симпатії людей опиняються на рівні протестуючих, тому що вони «мирні». А влада, відповідно, за війну. Тому питання вибору між опозицією і владою для широких мас трансформується в питання вибору між «Ти за війну або за мир?». Відповідь наперед зрозуміла. Водночас природно, що будь-які силкові акції влади проти опозиціонерів викликають обурення в соціумі та збільшення прихильників опозиції.

Більшість людей не усвідомлюють могутності технологій психологічного впливу і вони здаються їм дрібними пустощами. І якщо влада відповідає застосуванням сили, багато хто сприймає це як кричущу несправедливість і жорстокість з її боку. Отже, влада опиняється в пастці – весь її могутній силловий потенціал не тільки виявляється марним, а й призводить до зростання кількості противників. Останнє, своєю чергою, спричиняє розгубленість в органах влади і силових структурах, покликаних

боротися з протестувальниками. Так утворюється спіраль падіння влади.

Третій важливий фактор: більшість людей відкидає яскраві прояви агресивності, тому навіть підтримка збройного повстання, не кажучи вже про участь, для них неприйнятна. Одних сковує страх, для інших огидне насильство. Зате на заклик взяти участь у «мирному» протесті вони з готовністю відгукнуться: немає ні ризику, ні агресивності, водночас зростає почуття власної значущості.

Демонстративна мирність акцій протесту є лише військовим задумом, страгатею обману противника. У результаті всіх цих мирних дій влада і розпорядження ресурсами переходить до організаторів протестів, а після їх перемоги проти переможених проводяться жорстокі репресії. Тобто загалом результат є аналогічним результату революції або збройного перевороту – хіба що відрізняється від них ступенем застосування репресій. І не дивно: адже мета одна і та ж – зміна влади.

Технологією революції передбачено, що більшість населення не усвідомлює цих тонкощів і щиро приймають мирний характер протесту. Щиро вірячи у проголошені гасла, вони легко переконують у цьому своїх знайомих і родичів, чим швидко мобілізують під прапори протесту велику кількість нових членів. Із погляду китайської військової стратегії технології Д. Шарпа описані страгатею «Ховай кинджал за усмішкою».

Заслуга Д. Шарпа полягає в тому, що він виписав чіткий алгоритм і правила «мирної революції»: «живі ланцюги» від міста до міста, блокування адмінбудівель, символічне запалення свічок, кольорові стрічки, загальний страйк, бойкот, громадська самооборона, звинувачення і наміри, провокації, використання символічних предметів і кольорів, молитви і богослужіння, символічне запалювання вогнів, виставлення портретів, переслідування «офіційних осіб» і насмішки над ними, братання з солдатами, організація постів («вахт»), марші, автоколонни, поминання померлих, демонстративні похорони, збори протесту чи підт-

римки, студентські страйки; суспільна непокора; бойкот законодавчих органів, бойкот роботи в державних установах, народна непокора, блокування доріг, нескінченне проголошення промов і повторення закликів, подвійний суверенітет і паралельний уряд та інше, – все, що він відносить до ненасильницьких дій.

Історія політичних конфліктів щораз поповнюється новими прикладами застосування «ненасильницьких технологій». У результаті «кольорових» революцій відбулася зміна політичних режимів у низці постсоціалістичних країн (на території колишнього СРСР і Східної Європи) і країн арабського світу. Це *Оксамитова революція* в Чехословаччині (1989 р.) і аналогічні їй «оксамитові революції» в інших країнах Східної Європи, *Революція троянд* у Грузії (2003 р.), *Помапанчева революція* в Україні (2004 р.), *Тюльпанова революція* в Киргизії (2005 р.), *Кедрова революція* в Лівані (2005 р.), спроба *Волошкової революції* в Білорусії (2006 р.), спроба кольорової революції у Вірменії (2008р.), Кольорова революція в Молдові, що привела компартію до втрати більшості в парламенті (2009 р.), *Друга Динна революція* – друга Киргизька революція 2010 р. та інші.

11.4. Сучасні технології запобігання і вирішення політичних конфліктів

Запобігання політичному конфлікту – діяльність суб'єктів політичних відносин, спрямована на нейтралізацію виниклої й усвідомленої суперечності, що призводить до конфліктних дій, або недопущення руйнівної дії вже існуючого конфлікту на ту або іншу сторону суспільної системи.

Основними напрямками запобігання політичній конфронтації у внутрішньополітичному житті є:

– соціальне маневрування – перерозподіл певної частини суспільного продукту;

– політичне *маневрування* – широкий спектр заходів, покликаних забезпечити перетворення різноманітних інтересів у стійкі політичні орієнтації, які фактично сприяють функціонуванню існуючої політичної влади;

– *політичне маніпулювання* – цілеспрямований вплив на суспільну свідомість насамперед через канали масових комунікацій;

– *створення «образу ворога»* – перекладання відповідальності за невирішені актуальні проблеми на інші політичні сили і відвернення уваги основної маси населення від наявних політичних і соціально-економічних завдань;

– *інтеграція контреліти* – персональне (формальне або неформальне) включення представників контреліти до складу еліти або залучення до здійснення влади організацій і рухів, що є під впливом контреліти;

– *силовий тиск* від встановлення відкритої тоталітарної диктатури, спрямованої на насильницьке викорінення негативного ставлення до системи до застосування непрямих методів тиску за дотримання норм сучасного правового порядку таких, як оголошення надзвичайного стану, репресії, заборона опозиційних партій і ін.

Основними напрямками запобігання політичним конфліктам у **зовнішньополітичних відносинах** є:

– подальша всеосяжна *інтернаціоналізація життя світової спільноти* у всіх сферах насамперед господарсько-економічної, політичної та культурної; строге дотримання всіма країнами і народами принципу *мирного співіснування*;

– *зниження рівня військового протистояння*, тобто безперервне, послідовне і рівномірне зменшення озброєнь насамперед зброї масового ураження;

– *посилення ролі системи міжнародних міжурядових організацій в сфері* правового регулювання взаємин між країнами та народами;

– здійснення озброєної *«стратегії заборони»* військових методів вирішення виникаючих суперечок.

Особливе значення під час врегулювання політичних конфліктів мають методи врегулювання. Як показує політична практика, широко застосовуються такі **методи**:

– «уникнення», тобто ухилення однієї із сторін від практичних дій у конкретній конфліктній ситуації, коли наче відбувається ігнорування протилежної сторони;

– «відкладення», відхід із сцени відкритої політичної боротьби, залишення переможцеві в його повне володіння своєї території, здача своїх позицій;

– соціального «виключення», знищення (придушення) супротивника. Найпоширеніші форми цього методу – збройне насильство, яке вживається як у внутрішньополітичній боротьбі, так і на міжнародній арені та законодавча (юридична) заборона, коли одна або й обидві сторони змушені піти з відкритої арени політичної боротьби у зв'язку із залишенням її «поза законом»);

– *компромiс* між конфліктуючими сторонами.

Нині найпоширенішим засобом досягнення примирення сторін у технологіях управління конфліктом є *переговори*. Під час переговорів сторони обмінюються думками, що неминуче знижує гостроту конфлікту, допомагає зрозуміти аргументи опонента і, отже, адекватніше оцінити дійсне співвідношення сил, умови примирення.

Американські фахівці *М. Дойч* і *С. Шикман* [93] вважають, що ефективність переговорів і взаємне задоволення сторін підвищуються, якщо послідовно відокремлювати існуючі проблеми від суб'єктивної зацікавленості людей, що беруть участь у суперечці; сконцентрувати увагу не на принципах, а на реальних суперечностях; виробляти декілька можливих варіантів рішень; враховувати за перевагою об'єктивні критерії співвідношення сил, а не партійні або ідеологічні позиції.

Обіцянка поступок, уважність до партнера значно збільшують шанси дійти угоди. Погрози і тиск на опонента з позицій сили таку можливість знижують, спрямовуючи переговори у «заморожений» стан.

Отже, з безлічі стратегій вирішення політичного конфлікту саме переговори дають змогу спокійно розглянути альтернативні ситуації, продемонструвати відвертість позицій, ослабити ефективність дій суперника.

Динаміка політичного конфлікту має відомі універсальні стадії: приховане назрівання суперечностей, напруженість, ескалація та вирішення. Проте центральним моментом протистояння в політиці завжди є боротьба еліт за владу.

Боротьба за владу між політичними елітами і всередині них явище загалом ординарне. У демократичних умовах вона має інтегруючу функцію, оскільки сприяє раціональному врегулюванню інтересів окремих суспільних груп. Вона призводить до занепаду і навіть кризи суспільства і держави, якщо проводиться некомпетентними в управлінні особами, корумпованими групами без дотримання «правил гри» і без впливу суспільних груп на характер цієї боротьби. Коли до подібних політичних конфліктів залучаються політичні партії, інші політичні суб'єкти, політичні системи суспільства виявляються під загрозою розпаду.

Наслідки конфліктів між правлячими й опозиційними групами залежать від ступеня розвитку демократичних інститутів. У тих країнах, де існує розподіл влади, а парламентаризм має багату традицію, де висока політична культура запобігає гострим національним і релігійним (або конфесійним) суперечностям, ці конфлікти вирішуються, головним чином, шляхом раціонального компромісу. Перехід влади від однієї політичної групи до іншої відбувається без серйозних суспільних потрясінь. У країнах, де подібна практика відсутня, конфлікти між різними фракціями нагадують військові дії. Парламентські зіткнення переносяться на вулицю. Влада вдається до насильства. Така форма політичних конфліктів загрожує громадянською війною. Особлива небезпека полягає в тому, що окремі великі партії в деяких із цих країн мають (або мали) свої воєнізовані або озброєні загони. Само собою зрозуміло, що конфлікти між прихильниками цих партій і владою, перенесені на вулицю, не можуть бути мирними.

Відомо, що основним легітимним засобом вирішення політичних конфліктів є Конституція (Основний Закон) держави. В окремих країнах конституції володіють високою дієвістю, навіть не будучи повністю кодифікова-

ними, в інших – залишаються на папері й безупинно порушуються. Отже, шанси на конституційне вирішення будь-якої проблеми в різних країнах вельми різні. Оскільки дієвість конституційних норм значною мірою залежить від досвіду, а окремі східноєвропейські країни мають деякий досвід, то шанси такого вирішення існують.

Водночас цілі, зафіксовані в конституції, можуть виявитися недосяжними, і політична рівновага порушується. Зокрема значний перерозподіл доходів і майна, пов'язаний із конкуренцією, може загострити ситуацію. У таких умовах політикам складно звільнитися від тиску боку різних груп за інтересами.

Головна ж проблема полягає в тому, що у низці країн, особливо з нерозвиненими економічними та політичними відносинами, конституція постійно порушується, і це помітно ослаблює державну владу. Щоб конфлікти між населенням і елітами, між групами еліт залишалися в конституційних рамках, не призвели до незворотніх для суспільства наслідків, необхідне виконання певних умов:

- створення серйозного базису довіри населення до політики і політиків;
- пріоритет професійних якостей, а не національних ознак під час кадрового формування органів влади;
- створення демократичних (суспільних) організацій із контролю за діями і змінами влади;
- припинення діяльності екстремістських (націоналістичних, релігійних) організацій і рухів;
- заохочення створення і вдосконалення інститутів громадянського суспільства з характерними йому толерантними різносторонніми зв'язками.

Крім конституційних засобів, існують інші заходи профілактики політичних конфліктів. Вибір залежить від суб'єктів конфлікту, від його місця і часу. В одних випадках для досягнення згоди використовується механізм референдумів і виборів, в інших воно забезпечується за допомогою указів, ухвал, наказів виконавчої влади або ухвалення необхідних законів (парламент). Форми вирі-

шення конфліктів можуть бути і силовими (придушення, примус), і ненасильницькими (пошук консенсусу і компромісу). На жаль, суспільство, нові покоління не завжди роблять необхідні висновки з історичних помилок, хоча нині акцент на мирне вирішення внутрішніх політичних конфліктів в Україні є дуже необхідним.

Висновки

1. Політичний конфлікт – поширене явище, яке супроводжує фактично всю історію людства і характеризує процес зіткнення протилежних соціальних сил із приводу суперечливих політичних інтересів і цілей і в середині тієї або іншої країни, і на міжнародній арені.

2. В умовах сучасного суспільства, поділеного за соціальними ознаками, конфлікт – неминуче явище. Вирішення конфлікту зумовлює стабілізацію суспільства із подальшим його розвитку. Завдання соціальної конфліктології полягає в тому, щоб на основі ретельного аналізу змісту конфлікту вказати основні шляхи його вирішення з мінімальними руйнівними наслідками зіткнення.

3. Реалії сучасності наполегливо вимагають відходу від силових методів вирішення суперечок, вивели на перший план метод примирення протиборчих політичних сторін на основі зближення їхніх позицій та інтересів.

Контрольні питання

1. У чому полягає зміст політичного конфлікту? Назвіть його елементи.

2. Охарактеризуйте особливості внутрішньополітичних конфліктів.

3. Розтлумачте вираз Г. Левіса «У політиці, як і в любові, не буває мирних угод: бувають тільки перемир'я».

4. Назвіть критерії та особливості зовнішньополітичних (міжнародних) конфліктів.